

ἀλλὰ τε Σειρήνες λιγυρῆ θέλγουσιν ἀοιδῆ

A szirénekkal a görög költői hagyományban Homéros *Odysseiá*-jában találkozunk először. Odysseus, a trójai háborúból hazafelé tartó hős, viszontagságos útjának utolsó állomásán, a phaiákok szigetén meséli el (az eposz IX–XII. énekéig terjedő szakaszában) addigi bolyongása során átélt próbatételeit. Ekkor tudjuk meg, hogy veszélyes kalandjainak egyike volt a szirénekkal való találkozás is.

A VIII. ének végén Alkinoos, a phaiák király ösztönzi a „sokat-túrt férfit”, mondja el kalandjait: ἀλλ’ ἄγε μοι τόδε εἰπέ καὶ ἀτρεκέως κατὰλέξον, / ὅππῃ ἀπεπλάγχθης (Hom. *Od.* VIII. 572–573). Devecseri fordításában: „*Most pedig áruld el nekem azt és szólj egyenes szót: / merre bolyongtál*”. E szavak felidézhetik bennünk az eposz első sorait: Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ / πλάγχθη, ahol az elsődleges narrátor hívta a Múzsát, hogy e férfi bolyongásait elmondja.

Amint Odysseus kezd mesélni, az eposz egészének fikciójában egy másik elbeszélői szintre, egy „belső” elbeszélésbe lépünk, amit

annak a férfinak a hangján hallunk, aki a kalandokat átélte. Innentől kezdve Odysseus látásmódja adja a narratív perspektívát. Elbeszélői szerepével szemben pedig egyértelműen kijelölődik narrációjának címzettje is: az Alkinoos udvarában lakomázó phaiákokat mint történetbefogadókat, megszólított személyeket kell értenünk. S ezáltal a szöveg maga felmutat egy lehetséges befogadói magatartást. A phaiákok ugyanis Odysseust nem aszerint ítélik meg, igazat mond-e, hanem éppen úgy, ahogyan az énekmondókat: szavainak szépsége szerint.

Ebben a keretben hangzik el a szirénépizód is (Hom. *Od.* XII), ráadásul egymás után háromszor. Odysseus mint elbeszélő továbbadja a szót, és történetének szereplőit beszélteti újabb elbeszélői és befogadói szerepeket jelölve ki ezzel. Először felidézi, hogy Kirké, a varázslónő figyelmeztette őt, milyen veszéllyel kell majd szembenéznie. Kirké elmondja, hogy a szirének szigetéhez fognak elérni hajójukkal, majd kifejti, miért jelent ez veszélyt, s végül azt is elárulja, mi a módja annak, hogy a hazatérni vágyó hajósok megmeneküljenek. ἀλλά τε Σειρήνες λιγυρή θέλγουσιν ἀοιδῆ (Hom. *Od.* XII. 44) – a szirének „csengőszavu dallal” (λιγυρή ἀοιδῆ) bűvölik el a szigetükhöz tévedő hajósokat. A λιγυρός melléknév, mellyel az istennő az éneküket jellemzi, jelenthet egyszerre édesen, szépen csengő és tiszta, átható, éles hangút is. Ezzel a jelzővel az *Odysseiában* csak a szirénénekekre vonatkozóan találkozunk, de párhuzamként eszünkbe juthat a λιγύς jelző, és az a jelenet, ahol maga Kirké λιγ’ αἶειδεν, azaz édesen énekelve vontta magára Odysseus társainak figyelmét, hogy aztán házába csalogatva állattá változtassa őket. A szirének sem pusztán kedvtelésből énekelnek. Elcsábítják, megigézik hallgatóikat. Kirké ennek érzékeltetésére kétszer is a θέλω igét használja. Ez az ige az eposzban több helyen is szerepel, isteni és emberi szférában egyaránt. Kirké például mágikus erejű italával varázsolja el a férfiakat (κατέθελεν – Hom. *Od.* X. 213). Ez a szó jelöli azt a hatást is, amit Hermés pálcája fejt ki. De kifejti a megtevesztő, meggyőző

beszéd általi elvarázsolást is. Az I. énekben Kalypsó *μαλακοῖσι καὶ αἰμυλλιοῖσι λόγοισι* (Hom. *Od.* I. 56–57), azaz „*lágú és hízelgő szavakkal*” bűvölte Odysseust, hogy többé ne gondoljon Ithakára. Aigisthos is így csábította szerelemre Klytaimnéstrát (Hom. *Od.* III. 263–264). Pénelopé is mézes szavakkal bűvölte a kérők lelkét (Hom. *Od.* XVIII. 281–283), és Odysseus is meg tudta igézni beszédével hallgatóit (Hom. *Od.* XVI. 387).

A szirének esetében azonban az ének mágikus hatására is gondolnunk kell. Azok, akik „esztelenül” (*ἄιδρειη*), vagyis a rájuk váró veszélyről mit sem sejtve közelítenek, s átadják magukat a szirénhang hatásának, nem térhetnek haza többé. A hazatérés említésével Kirké Odysseus legérzékenyebb pontjára tapint, hiszen ebben az eposzban a főhős cselekedeteinek legfőbb ösztönzője éppen az, hogy feleségét és gyermekét otthonában újra láthassa.

Mivel az istennő előre figyelmezteti Odysseust, az ő tudatlanságát megtöri, s így kiemeli azok közül, akik mit sem sejtve hajóztak a szirének szigete felé. Sőt, biztosítja a „sokattúrt férfi” hazatérését, hiszen jóvoltából a megoldás kulcsa már a kaland megtörténte előtt Odysseus kezében van. A férfinak nincs szüksége leleményességére, csupán az istennő utasításait kell követnie. Nem példa nélkül való, hogy Odysseus egy isten segítségével áll ki egy próbát. A Kirkével való találkozás előtt is segítséget kap egy halhatatlantól, hiszen annak a varázsfűnek köszönheti, hogy rajta nem fogott az istennő varázslata, amit Hermés adott oda neki (Hom. *Od.* X. 277–303).

Most pedig a legyőzött, megszelídített Kirké lesz segítségére. Azt tanácsolja Odysseusnak, társai fülét viasszal tömje be. Ő pedig, ha szeretné meghallgatni a szirének énekét (*ἀτὰρ αὐτὸς ἀκουόμεν αἴ κ' ἐθέλησθα* Hom. *Od.* XII. 49), kötöztesse magát az árbochoz, mert a csábításnak ő sem tud majd ellenállni, benne ugyanúgy vágy kél tovább hallgatni a szirének énekét, csak hogy a kötelek visszafogják majd.

Valójában ebben a próbatételben Odysseus olyan lehetőséget kap, ami rajta kívül senkinek sem adatott meg korábban, olyan

élményben lehet része, ami mindenki mástól megkülönbözteti. Hiszen ő egyedül megteheti, hogy bár gyönyörködve meghallgatta a szirének énekét, elkerülje a halált, tovább hajózzon szigetüktől.

Néhány sorral később, a sziréntörténet második említése egy újabb egyenes idézet. Már a szirének szigetéhez közeledve Odysseus beszédet intéz társaihoz. Elmondja, *átfordítja* nekik, amit Kirkétől tudott meg. A beszéd, ahogy arra maga Odysseus is utal, a Kirkétől származó információkra épül, ám fordul a beszédhelyzet: míg az előző jelenetben Kirkével szemben Odysseus volt a befogadó, most ő beszél a társaihoz, s ennek megfelelően módosul az elhangzó üzenet is.

A két részlet összehasonlításából kiderül, Odysseus min változtatott, hogyan igazította hallgatóságához beszédét. Kiemeli, hogy a Kirkétől hallott isteni jósszót adja tovább, vagyis ő csak közvetítője a Kirkétől hallott isteni akaratnak. Ám a szirénekről jóval kevesebbet mond el, mint amennyit megtudott róluk. Varázserejükre azzal utal, hogy θεσπέσιος-nak, azaz isteninek nevezi őket. Ebbe a jelzőbe sűríti, így *interpretálja* mindazt, amit Kirkétől megtudott. Azt csak megemlíti, hogy a szirének hangja veszélyt jelent, s Kirké szavainak legelborzasztóbb részét, hogy a szirének egy réten ülnek, „*s körülöttük az emberi csontok nagy sokasága hever, rothad, zsugorodnak a bőrök*” (Hom. *Od.* XII. 45–46), nem is említi, ehelyett azt mondja, hogy a szirének virágos („viruló”) mezejét kell kikerülniük. Vagyis a szörnyű látvány leírása helyett egy szép, *locus amoenus* megidéző képet fest.

Ezután tér rá Kirké tanácsaira. Bár az istennő lehetőségként ajánlotta fel neki, hogy meghallgathatja a szirének énekét, ő úgy tesz, mintha Kirké felszólította volna őt οἶον ἔμ’ ἠνώγει ὄπ’ ἀκούμεν (Hom. *Od.* XII. 160), és azt el sem árulja, hogy Kirké ígérete szerint örömét leli majd a szirének énekében. A megköötözésére vonatkozó utasításoknál jórészt pontosan megismétli Kirké szavait, de arra nem figyelmezteti társait, hogy majd viasszal tömi be fülüket.

Az elhallgatások, változtatások, melyeket Odysseus beszédében megfigyelhetünk, arra engednek következtetni, hogy Kirké szavai felkeltették a „leleményes férfi” kíváncsiságát. Arra azonban ügyel, hogy a társaiban ne keltsen ilyen várakozást, és ne is rémissze meg őket túlságosan.

Amint véget ér Odysseus beszéde, az egyenes idézetből visszalépünk arra az elbeszélői szintre, ahol Odysseus a phaiákoknak meséli hazaútja során átélt kalandjait. Folytatja a történetet: míg a társaihoz beszélt, hajójuk elérte a szirének szigetét, fel kellett készülniük a találkozásra.

A viasz előkészítéséről itt, amikor megvalósítja Kirké utasításait, részletesebben számol be. Az árbochoz kötözés mozzanatait pedig harmadjára is, szinte szóról szóra elismétli. Ez a csel – ahogy az ismétlések is hangsúlyozzák – a homérosi sziréntörténet központi elemévé, ismertető jelévé vált.

KARL MEULI, aki Odysseus és az argonauták kalandjai közti összefüggéseket vizsgálja, olyan homérosi újításnak ítéli meg ezt a mozzanatot, mely az Argó-mítoszban szereplő eredeti változatot háttérbe szorítja. Az argonauták esetében ugyanis a hajón utazó Orpheus győzte le a lányok halálos énekét. Két költői feldolgozását ismerjük ennek a történetnek: Apollonios Rhodiosnál, a hellénisztikus kori költőnél Orpheus lantjátékának hangerejével és gyorsaságával nyomta el a szirének hangját (Ap. Rhod. *Arg.* IV. 891–919), az *orphikus Argonautikában* (1264–1290) pedig Orpheus és a szirének találkozása olyan versennyé lényegült át, melyben két ének került szembe egymással. Orpheus éneke annyira elbűvölte a sziréneket, hogy csodálkozásukban elnémultak és leejtették hangszereiket. S ezzel elérkezett számukra a Moiráktól kiszabott halál ideje, a vereségükért – a rejtvényharcokhoz hasonlóan – életükkel kellett fizetniük, a tengerbe vetették magukat, hogy ott tengeri szirtté váljanak.

De térjünk vissza a homérosi történethez. A hajósok már felkészültek a találkozásra, a szirének pedig, amint észrevették a köze-

ledő hajót, belekezdtek énekükbe. Odysseus semmi mást nem mesél a szirénekről, csak az éneküket idézi fel. Ő az egyetlen, aki ezt megteheti, így a szirénekeknek csak azt a változatát ismerjük, amit Odysseusnak címeztek. Ám azt az élményt, esztétikai tapasztalatot, amiben neki része volt, nem tudja teljességében visszaadni hallgatóinak. Közvetítettségében ugyanis elvész a szirénhang ereje és varázslata, ami miatt ellenállhatatlan, halálos veszedelem.

A szirének csábításából mi csak annyit érthetünk meg, hogy amint felismerik a hajón a trójai hőst, nevéen szólítják, és olyan szavakkal hízelegnek neki, melyek az *Ilias*ból ismerősen csengenek. Vagyis amint megszólálnak ezek az emberfeletti erővel bíró lények, énekükkel belesimulnak a homérosi eposzok világába. Hívják Odysseust, hogy kössön ki hajójával és hallgassa éneküket. Daluk meghallgatásáért két dolgot ígérnek: élvezetet és tudást. S azzal ámítják Odysseust, hogy ezért cserébe nem kell a hazatérésről lemondania. Azt állítják magukról, tudnak mindent, ami Trójában történt, és ami csak történik a földön. Vagyis olyan tudással ruházzák fel magukat, ami az énekmondók és műzsák sajátja, amivel éltetni tudják a trójai hősök, s így Odysseus κλέος-át is. Ám a halhatatlan hírnevet ígérő epikus énekmondást épp a visszájára fordítják, mert énekükért halál, nem pedig dicsőség jár.

Odysseus „*eleve számolt a szirének hamis csábításának veszélyével*”, nem tudatlanul és óvatlanul közelített a szirének szigete felé, így a szirénekek – jauss-i fordulattal élve – „*ironikus, retorikailag reflektált olvasója*” lehetett volna, leleplezhette volna a szirének esztétikai csábítását, retorikai félrevezetését. Mégsem tudta kivonni magát az ígézet alól. Hatott rá a csábítás. Viselkedése felülírta a józan ész diktálta elvárásokat, a szirének által képviselt mitikus erő legyőzte az emberi racionalitást. Ám Kirké számolt ezzel is. Tudta, hogy Odysseus azt akarja majd, társai oldozzák el őt. Ezért hát erre is felkészítette a férfit.

Odysseus megélhette és túlélte ezt a találkozást. Tovább hajózott a szirének szigetétől, bár hallotta éneküket, s többé vissza sem nézett. Győzelme azonban nem saját érdeme volt, Kírké segítségével ő is, mint előtte minden más halandó, engedett volna a csábításnak.

Sokan foglalkoztak a kérdéssel, valójában miben is állhatott a szirének csábítása, miért is voltak ellenállhatatlanok. Xenophón a *Memorabiliában* reflektálva arra, hogy a szirének milyen szívélyesen szólítják meg Odysseust, azt a magyarázatot adja, hogy a szirének mindig az aktuális hallgatósághoz igazították az éneküket, ezért énekeltek Odysseusnak a dicsőségről és a hírnévről. A jelentéktelen és csúnya külsejű embernek az ilyen megszólítás gúnynak tűnt volna (*Emlékeim Szókratészről* II. 6. 11–12). Cicero *A legfőbb jóról és rosszról* című művében más értelmezést találunk. Ő a megismerés és tudás velünk született vágyában és a szirének mindentudásában látja a történet kulcsát: „Mert úgy látszik, nem hangjuk eddességével vagy énekük újdonságával és különlegességével szokták csábítani a közelükben elhajózókat, hanem azzal az állításukkal, hogy sok tudás birtokában vannak, hogy így az emberek tudásvágyuktól hajtva szirtjeikhez csapódjanak.” (Cic. *De fin.* V. 18). Kétségtelen, hogy a szirének csábítása részben Odysseus tudásvágyára apellál, de ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a szirének csábítása a tudásszerzés mellett gyönyört is ígér: ἀλλ’ ὃ γε τερψάμενος νείτται καὶ πλείονα εἰδώς (Hom. *Od.* XII. 188).

Hérakleitos, a paradoxográfus *Hihetetlen történetek* című munkájának egyik fejezetét a sziréneknek szentelte, azzal a céllal, hogy tisztázza, racionalizálja a szirénekről szóló mitikus kalandokat. Az ő magyarázata szerint a szirének hetairák voltak, akik annak köszönhették rendkívüli csáberejüket, hogy egyrészt gyönyörűek voltak, másrészt kiválóak voltak a hangszerek és az éneklés művészetében is. Pusztításuk pedig abban állt, hogy a hozzájuk betérők vagyonát felfalták, madárlábuk pedig egyszerűen a gyors mozgás

magyarázataként jelenik meg. Hérakleitos tehát egy meglehetősen sajátos szemszögből láttatja a sziréneket. Magyarázatában igen nagy szerepet kap a nemiség, amire a korábbi szövegekben nem találunk ilyen egyértelmű utalást. Cáfolatában tehát megfosztja ezt a mítoszt attól a varázslattól, amit a szirének képviselnek, ami a homérosi elbeszélés óta sejtelmesen körüllegi a szirének alakját és énekét.

Érdekes képet kapunk a homérosi sziréntörténetről, ha megnézzük a patrisztikus irodalomban betöltött szerepét. Ez a történet ugyanis a korai keresztények között is nagy népszerűsége telt szert. A gazdag értelmezési hagyomány, mely ehhez az elbeszéléshez kapcsolódik, olyan jelentést próbált ennek az epizódnak tulajdonítani, mely „pogány” jellegétől megszabadulva a keresztény hittel összhangba kerülhetett. Ennek megfelelően a szirének énekét alapvetően a keresztények számára veszedelmes pogány tanításnak értették, maguk a szirének a gyönyör csábításait jelképezték, Odysseus pedig a keresztény, aki az árbochoz, azaz a keresztfához kötözi magát.

Végül a homérosi sziréntörténetnek MAX HORKHEIMER és THEODOR ADORNO *A felvilágosodás dialektikája* című művében található értelmezését szeretném bemutatni, s e kései mítoszallegóriával példázni a homérosi történet újra és újra felbukkanó aktualitását.

A szerzőpáros Odysseus e kalandját és a hajón bevezetett intézkedéseket a felvilágosodás dialektikájának allegóriájává teszi. A szirének énekében olyan erőt lát megtestesülni, mely beteljesedéséért önfeladást és egyben pusztulást követel attól, aki engedett a csábításnak. A szirének varázsdala több a társadalom által megtűrt, pusztá élvezetnél. „*A befogadó énjének önelvesztését, önmagáról való megfeledkezését, saját végességének megtapasztalását, valamiféle lenyűgözöttségét*” képes elérni. Odysseus és társai azonban menekülni akarnak, ki akarják vonni magukat a szirének igézete alól, semlegesíteni próbálják, hogy „*a kontempláció pusztá tárgyává*” fokozzák le. Odysseus az árbochoz kötözéssel megteremti a „*későbbi koncertlátogatók*” viselkedési sémáját, a művészetbefogadás

társadalmilag megszabott gyakorlatát, s ezzel lemond „*az önátengedés boldogságáról*”, arról, hogy a szirének „*csengőszavú dallal megigézzék*” (Hom. *Od.* XII. 44).

Bibliográfia

- DOBOS István: *Az irodalomértelmezés formái*. Debrecen 2002. 119–134.
- GENETTE, G.: „Az elbeszélő diskurzus. Az elbeszélő diskurzus”, in THOMKA Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei* I. Pécs 1996. 61–62.
- JONG, J. F. De: *A Narratological commentary on the Odyssey*. Cambridge 2001.
- MEULI, K.: *Odyssee und Argonautika. Untersuchungen zur griechischen Sagen-geschichte und zum Epos*. Basel 1921.
- HEIDL György: *A keresztény és a szirének*. 2005.
- HORKHEIMER, M. — ADORNO, Th. W. : *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Budapest 1990.
- JAUSS, H. R. : „Negativitás és esztétikai tapasztalat”, in: *Recepcióelmélet - esztétikai tapasztalat - irodalmi hermeneutika: irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest 1997.